

Joanna Kucharzewska*

orcid.org/0000-0002-4560-5658

Baszta Gołębnik w Toruniu jako element średniowiecznych umocnień miasta w świetle wyników badań architektonicznych

Gołębnik Tower in Toruń as an Element of the City's Medieval Fortifications in the Light of The Results of an Architectural Investigation

Słowa kluczowe: Toruń, Baszta Gołębnik, baszty, mury miejskie, gotyk, architektura obronna

Keywords: Toruń, Gołębnik Tower, towers, city walls, Gothic, defensive architecture

Wprowadzenie

Średniowieczna baszta, która nazwę „Gołębnik” zyskała dopiero w XIX w., jest integralną częścią struktury średniowiecznych murów miejskich Torunia okalających miasto od południa, czyli od strony Wisły. Nadwiślański odcinek murów nie uległ rozbiórkom pod koniec XIX w., jak to się działo z większością innych fragmentów na skutek rozwoju miasta i potrzeb połączenia średniowiecznego centrum z rozbudowującymi się przedmieściami. Wzdłuż Wisły zachowała się ciągła linia murów z bramami i basztami, a wśród nich wybija się masywna i wysoka bryła Baszty Gołębnik w układzie kalenicowym¹, usytuowana po lewej stronie toruńskiej panoramy, pomiędzy Bramą Klasztorną a Bramą Żeglarską (ryc. 1).

Metodologia badań

Artykuł jest oparty na badaniach architektonicznych prowadzonych w obiekcie w 2007 r. [Kucharzewska, Dąbrowski 2007] oraz na nadzorze konserwatorskim w 2010 r. [Kucharzewska 2011]. Badaniami objęto ceglane elewa-

Introduction

The medieval tower, named Gołębnik only in the nineteenth century, is an integral part of the structure of Toruń's medieval city walls surrounding the city from the south, i.e., from the side of the Vistula River. The Vistula section of the walls was not demolished at the end of the nineteenth century due to the development of the city, as was the case with many other fragments, and the necessity to connect the medieval city center with expanding suburbs. A continuous line of walls with gates and towers has been preserved along the Vistula River, and among them there is the massive and tall figure of Gołębnik Tower, its ridge in a parallel position.¹ The tower is located on the left side of the city panorama, between the Klasztorna Gate and the Żeglarska Gate (Fig. 1).

Research methodology

This paper is based on an architectural investigation carried out in the building in 2007 [Kucharzewska, Dąbrowski 2007] and on conservation supervision in

* dr hab., profesor UMK, Wydział Sztuk Pięknych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

* DSc., NCUT professor, Faculty of Fine Arts, Nicolaus Copernicus University in Toruń

Cytowanie / Citation: Kucharzewska J. Gołębnik Tower in Toruń as an Element of the City's Medieval Fortifications in the Light of The Results of an Architectural Investigation. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2024, 77:7–23

Otrzymano / Received: 24.07.2023 • **Zaakceptowano / Accepted:** 11.10.2023

doi: 10.48234/WK77TORUN

Ryc. 1. Baszta Gołębnik – widok od strony południowej, 2020; autorką wszystkich fotografii i opracowań jest J. Kucharzewska.

Fig. 1. Golebnik Tower in Toruń – view from the south, 2020; all photographs and studies by J. Kucharzewska.

cje i pozbawione tynków ściany wewnętrzne. Rozpoznano wątki murów, relacje sąsiednich ścian w węzłach (np. w narożnikach, na styku różnych murów, przy ościeżach), różnice technologiczne i materiałowe. Badania *in situ* zestawiono z badaniami źródłowymi pisanymi [Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Magistratu Pruskiego, sygn. C 8333, 8334, 8336, 8339, 8340, 8343, 8349; Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Torunia, sygn. D 2812–2814], ikonograficznymi [Steinbrecht 1885; Książnica Miejska w Toruniu; Instytut Sztuki PAN; Muzeum Okręgowe w Toruniu] i kartograficznymi [Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Magistratu Pruskiego, sygn. C 8333, 8339], z dotychczasowymi dokumentacjami konserwatorskimi [Dokumentacja prac konserwatorskich 2003] i dostępną literaturą², co pozwoliło na ustalenie kolejnych faz przekształceń baszty, które zostały naniesione na rzuty poszczególnych kondygnacji, rozwinięcia wszystkich czterech ścian oraz na widoki elewacji. W rezultacie powstała dokumentacja konserwatorska z 16 rysunkami i 42 fotografiami, zakończona wnioskami i postulatami konserwatorskimi, które posłużyły do sporządzenia projektu architektonicznego adaptacji baszty na miejskie cele kulturalne.

Historia średniowiecznych obwarowań Torunia i stan badań

Początki murowanych fortyfikacji miejskich Torunia i ich późniejszy rozwój nierozzerwalnie wiążą się

2010 [Kucharzewska 2011]. The investigation covered brick facades and interior walls without plaster. Masonry bonds, relationships of adjacent walls in joints (e.g., in corners, at the junction of different walls, at jambs), and technological and material differences were found. In situ research was compared with a review of written [Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Magistratu Pruskiego, ref. C 8333, 8334, 8336, 8339, 8340, 8343, 8349; ref. D 2812–2814 State Archives in Toruń, Files of the city of Toruń, ref. D], iconographic [Steinbrecht 1885; City Library in Toruń; Institute of Art of the Polish Academy of Sciences; District Museum in Toruń] and cartographic sources [Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Magistratu Pruskiego, ref. C 8333, 8339] with existing conservation documentation [Dokumentacja prac konserwatorskich 2003] and available literature,² which made it possible to determine the subsequent phases of the tower's transformations, which were plotted on the plans of individual floors, the development of all four walls and the views of the facade. As a result, conservation documentation was prepared, with 16 drawings and 42 photographs. This documentation also contains conservation conclusions and postulates, which were used to prepare a design of the tower's adaptive reuse for urban cultural purposes.

History of the medieval fortifications of Toruń and the state of research

The beginnings of Toruń's brick fortifications and their subsequent development are inextricably linked to the spatial changes of the post-charter city. After changing its location in 1236,³ Toruń took up the southern part of the current Old Town, and it was only in the second phase—between 1252 and 1259—that the city expanded.⁴ The two-stage construction of the medieval Old Town no longer raises any objections and most researchers agree that the original, much smaller outline of the city, was enclosed between the streets: Świętego Ducha (from the west), Szeroka (from the north), Mostowa (from the east) and the market square (currently the square next to St. Johns' Cathedral). This argument is complemented by Krzysztof Mikulski's findings about the functioning of a so called *island* at the beginning of the city of Toruń (*Werder*) [Mikulski 1996, p. 7]. It covered the current building block delimited by today's streets: Żeglarska, Szeroka, Łazienna, Kopernika, which was adjacent to the square and the parish church located there [Mikulski 1999, p. 32]. The island probably had wooden and earthen fortifications, perhaps surrounded by a moat fed by the waters of a rivulet called Struga Toruńska. It was to this area that settlers from Old Toruń came and it was this area that determined the directions of Toruń's expansion. In the second half of the thirteenth century, the city expanded its territory by adding a northern part, where the Market Square was created and all commercial facilities were moved. This structure was surrounded by defensive walls [Gąsiorowski 1963, p. 24; Zobolewicz 1975,

ze zmianami przestrzennymi miasta lokacyjnego. Po zmianie lokalizacji w 1236 r.³ Toruń zajmował południową część obecnego Starego Miasta i dopiero w drugiej fazie – przypadającej na okres między 1252 a 1259 – miasto poszerzono⁴. Dwuetapowość budowy średniowiecznego Starego Miasta nie budzi już dziś zastrzeżeń i większość badaczy skłania się ku tezie, że pierwotny, znacznie mniejszy zarys miasta zamykał się pomiędzy ulicami: Świętego Ducha (od zachodu), Szeroką (od północy), Mostową (od wschodu), a placem targowym (ob. plac przy katedrze św. Janów). Tezę tę dopełniają ustalenia Krzysztofa Mikulskiego o funkcjonowaniu u zarania miasta Torunia tzw. wyspy (*Werder*) [Mikulski 1996, s. 7], obejmującej obecny blok zabudowy ograniczony dzisiejszymi ulicami: Żeglarską, Szeroką, Łazienną, Kopernika, która sąsiadowała z placem i umieszczonym tam kościołem parafialnym [Mikulski 1999, s. 32]. Wyspa prawdopodobnie miała umocnienia drewniano-ziemne, być może otoczone fosą zasilaną przez wody Strugi Toruńskiej. To na ten obszar przybyli osadnicy ze Starego Torunia i to ten teren wyznaczył kierunki rozbudowy Torunia. W 2. poł. XIII w. miasto zwiększyło terytorium o część północną, gdzie utworzono Rynek i przeniesiono wszystkie obiekty handlowe. Taką strukturę otoczono murami obronnymi [Gąsiorowscy 1963, s. 24; Zobolewicz 1975, s. 239–257; Jasiński 1983, s. 9–10; Tandecki 1995, s. 6]. Wyraźną cezurą drugiego etapu rozwoju miasta był rok 1259, kiedy to Zakon wydał zgodę na budowę domu towarowego (ob. Ratusz Staromiejski) [Prarat, Schaaf 2022]. Z całą pewnością miasto po poszerzeniu nie mogło być pozbawione systemu umocnień zwiększających jego obronność. Wynikało to zarówno z lokalizacji Torunia na skraju ówczesnego Mazowsza, niepokojonego od wielu dziesięcioleci najazdami pruskimi, jak i z niestabilnej sytuacji na sąsiednich terenach, uwikłanych w pogłębiające się rozdrobnienie dzielnicowe. Umocnienia wznoszone w początkowej fazie kształtowania się przestrzeni miejskiej, w naturalny sposób podatnej na korekty i przesunięcia, musiały – prócz czynnika zapewniającego bezpieczeństwo – spełniać też inne warunki: być stosunkowo tanie, możliwe do wzniesienia w krótkim czasie i łatwe do ewentualnych korekt zasięgu. Miasto najpierw posiadało system wałów ziemno-drewnianych otoczonych fosą [Bobiński 1975, s. 67–73]. Dopiero po wybudowaniu ceglanych murów obronnych wcześniejsze umocnienia rozebrano, a teren splantowano, uzyskując dodatkowe, choć niezbyt szerokie parcele po stronie wschodniej i zachodniej [Nawrocki 1986, s. 28].

Data zapoczątkowania budowy fortyfikacji murowanych pozostaje na razie w sferze spekulacji. Tak radykalna zmiana w systemie fortecznym nie mogła odbywać się w czasie prowadzonych działań wojennych – najazdu Świętopelka, a następnie powstania Prusów w 1242 r. Zatem do budowy murowanego systemu można było przystąpić dopiero po zawarciu przez Zakon pokoju z Prusami w 1249 r. [Jasiński 1999, s. 126]. Według Tomasza Jasińskiego wznoszenie ceglanych

pp. 239–257; Jasiński 1983, pp. 9–10; Tandecki 1995, p. 6]. A clear turning point in the second stage of the city's development was the year 1259, when the Teutonic Order gave consent to the construction of a department store (now the Old Town Hall) [Prarat, Schaaf 2022]. Certainly, the city after its expansion could not have been deprived of a system of fortifications increasing its defensive possibilities. This resulted both from Toruń's location on the edge of what had been Masovia at the time and had been plagued by Prussian invasions for many decades, and from the unstable situation in the neighboring areas, entangled in the deepening fragmentation of districts. The fortifications erected in the initial phase of shaping the urban space, naturally susceptible to corrections and shifts, had to—apart from ensuring safety—also meet other conditions: be relatively cheap, quick to build and be easy to adjust in terms of scope. Initially, the city had a system of earthen and wooden embankments surrounded by a moat [Bobiński 1975, pp. 67–73]. Only after the construction of the brick defensive walls were the previous fortifications dismantled and the area planted, obtaining additional, yet not very wide, plots on the eastern and western sides [Nawrocki 1986, p. 28].

The date of when the brick fortifications were constructed remains a matter of speculation for now. Such a radical change in the fortress system could not have taken place during any military operations—the invasion of Świętopelk (Prince of Gdańsk Pomerania), and then the Prussian uprising in 1242. Therefore, the construction of the brick system could only begin after the Order concluded peace with Prussia in 1249 [Jasiński 1999, p. 126]. According to Tomasz Jasiński, the construction of brick walls in the Old Town must have ended between the mentioned date of signing the peace treaty and the year 1262. According to Mikulski, this date is not a certain turning point that ended the work on the walls [Mikulski 1999, p. 42]. However, it does not seem that the process of building the walls exceeded the date of 1272, when the Order completed work on the first stage of building the castle and handed over the brickyard, previously used for its own needs, to the Franciscans [Jasiński 1999, p. 130]. Due to the lack of clear source confirmation, the prevailing belief among historians is that the city's brick defensive walls began to be built around the mid-thirteenth century.

Work on the fortifications was divided into stages. The first to be built were the western (with one Starotoruńska Gate) and northern sections (with Chełmińska Gate). The eastern side, secured by Struga Toruńska (a rivulet), and the southern side—by the Vistula riverbed, could have been provided with brick fortifications secondly, although before the end of the thirteenth century [Stankiewicz 1972, p. 18]. On the eastern side, there were two gates—Paulińska (called Więzienna) and Kotlarska (called Dobrzyńska), which became the internal gates of Toruń after the founding of the New Town in 1264. The wall on the Vistula side could have posed some difficulties due to the unfavourable

murów staromiejskich musiało się zamknąć pomiędzy wymienioną datą podpisania traktatu pokojowego a rokiem 1262. Ta data zdaniem Mikulskiego nie jest pewną cezurą kończącą prace przy murach [Mikulski 1999, s. 42], jednakże nie wydaje się, aby proces wznoszenia murów przekroczył datę 1272 r., kiedy to Zakon zakończył prace nad pierwszym etapem wznoszenia zamku i przekazał użytkowaną do tej pory na własne potrzeby cegielnię franciszkanom [Jasiński 1999, s. 130]. Wobec braku jednoznacznych potwierdzeń źródłowych wśród historyków dominuje przekonanie, że ceglane mury obronne miasta zaczęto wznosić ok. połowy XIII w.

Praca przy fortyfikacjach była podzielona na etapy. Jako pierwszy wzniesiono pasy zachodni (wraz z jedną Bramą Starotoruńską) i północny (z Bramą Chełmińską). Strony wschodnia, zabezpieczana płynącą Strugą Toruńską, i południowa – korytem Wisły, mogły być zaopatrzone w fortyfikacje murowane w drugiej kolejności, chociaż jeszcze przed upływem XIII w. [Stankiewicz 1972, s. 18]. Od strony wschodniej ulokowano dwie bramy – Paulińską (zw. Więzienną) i Kotlarską (zw. Dobrzyńską), które po lokacji Nowego Miasta w 1264 r. stały się bramami wewnętrznymi Torunia. Mur od strony Wisły mógł sprawiać pewne trudności ze względu na niedogodne ukształtowanie terenu, na co zwrócił uwagę Zbigniew Nawrocki, analizując przebieg parowu [Nawrocki 1986, s. 17–30]. Świadectwem korekt pasa nadwiślańskiego może być przetrwałe do dziś, zapewne usypane sztucznie, podwyższenie terenu, na którym została posadowiona Baszta Gołębnik. Ostatecznie Stare Miasto z nabrzeżem Wiślany komunikowały 4 bramy: Klasztorna (inna nazwa: Świętego Ducha), Żeglarska, Łazienna (zw. Szkolną lub Białą) oraz Mostowa (zw. Przewoźną lub Promową). Fortyfikacje Starego Miasta wzmacniało ok. 30 baszt⁵. Jak się przypuszcza, jeszcze w XIII stuleciu podjęto decyzję o rozbudowie umocnień od strony przedmieść, poprzez dodanie muru niskiego, ok. 2-metrowej wysokości, co w konsekwencji doprowadziło do podwyższenia muru pierwotnego wraz z jego bramami i basztami⁶. Jedyne od strony południowej funkcjonował pojedynczy mur z bramami i basztami, ze względu na naturalne zabezpieczenie rzeki Wisły.

Mur Nowego Miasta powstawał od razu w formie ceglanej i był przerywany bramami: Prosta (inaczej: Prawe Wrota), św. Katarzyny (Bydlęca), św. Jakuba (Drzewna) i ok. 20 prostokątnymi basztami [Tandecki 1995, s. 6, przypis 16]. Na wieloetapowość prac przy systemie obronnym wskazuje niejednolita koncepcja i charakter wznoszonych murów – m.in. system osadzenia ganka dla straży, który przybierał co najmniej cztery różne formy: murowane ostrołuczne arkady, system nadwieszonych łuków wspartych na konsolach, proste uskokowe nadwieszki czy w końcu drewniane ganki wsparte na osadzonych w gniazdach belkach (np. na odcinku między Basztą Gołębnik a Bramą Żeglarską są widoczne zamurowania gniazd) [Stankiewicz 1972, s. 16].

Oddzielnym zagadnieniem pozostają urządzenia obronne w postaci baszt i bram. Próby typologii

worabile topography of the terrain, which was noticed by Zbigniew Nawrocki when analyzing the course of the ravine [Nawrocki 1986, pp. 17–30]. The proof of certain corrections to the Vistula belt can be found in the artificially raised area where Gołębnik Tower was built and which has survived to this day. Ultimately, the Old Town was connected with the Vistula embankment by four gates: Klasztorna Gate (another name: Świętego Ducha, i.e., Holy Spirit Gate), Żeglarska Gate, Łazienna Gate (called School Gate or Biała Gate) and Bridge Gate (called Przewoźna Gate). The fortifications of the Old Town were strengthened by approximately thirty towers.⁵ It is believed that in the thirteenth century a decision was made to expand the fortifications on the side of the suburbs by adding a low wall, about 2 m high, which consequently led to the increase of the original wall along with its gates and towers.⁶ Only on the southern side there was a single wall with gates and towers, due to the natural protection of the Vistula River.

The New Town wall was built directly as brick and was interrupted by the following gates: Straight Gate (also: Right Gate), St. Catherine (Bydlęca), St. Jakuba (Drzewna) and about 20 rectangular towers [Tandecki 1995, p. 6, footnote 16]. The multi-stage work on the defense system is indicated by the heterogeneous concept and nature of the walls, i.e., in the system of placing a hoarding for the guard, which had at least four different forms: brick pointed arcades, a system of suspended arches supported on brackets, simple stepped overhangs and, finally, wooden hoardings supported on beams embedded in sockets (e.g., along the section between Gołębnik Tower and the Żeglarska Gate there are some traces visible of the sockets which were then bricked up) [Stankiewicz 1972, p. 16].

Defensive structures in the form of towers and gates remain a separate issue. Edward Tomczak [1971, pp. 31–63] formulated a typology of the former. Tomczak assumed that the first structures that served as towers were essentially shallow avant-corps,⁷ which were systematically moved forward over time to improve the role of flanking fire. According to this reasoning, Tomczak claimed that the Gołębnik Tower, relatively shallow and with a wide front wall, could have been constructed in the early period of the city's fortification. However, Jerzy Stankiewicz opposed the claim of the tower's early origins, and argued with the use of a Gothic bond, rich decoration on the face and the original closure on the city side [Stankiewicz 1972, p. 26].

As mentioned, the Vistula walls differed significantly from the fortifications along the other sections. First of all, a low wall was never built in this place. This resulted from the additional defensive value of the riverbed, and probably also from the desire to save the space occupied by the oldest Port Suburb, which was important for the city, and whose character was closely related to its commercial function. Here there were cloth frames on which Flanders cloth imported by water was finished, the first granaries, two baths,

tych pierwszych podjął się Edward Tomczak [1971, s. 31–63]. Założył on, że pierwsze urządzenia pełniące funkcję baszt były w zasadzie płytkimi ryzalitami⁷, które w miarę upływu czasu coraz bardziej wysuwano do przodu, zwiększając w ten sposób rolę ostrzału flankowego. Zgodnie z tym rozumowaniem Basztę Gołębnik, stosunkowo płytką i o szerokiej ścianie czołowej, autor ten ulokował we wczesnym okresie fortyfikowania miasta. Wczesny rodowód Baszty Gołębnik zanegował Jerzy Stankiewicz, argumentując to użyciem wątku gotyckiego, bogatego zdobienia lica i pierwotnego zamknięcia od strony miasta [Stankiewicz 1972, s. 26].

Jak wspomniano, mury wiślane różniły się w znacznym stopniu od fortyfikacji na innych odcinkach. Przede wszystkim nigdy nie powstał w tym miejscu mur niski. Wynikało to z dodatkowego waloru obronnego, jakie stanowiło koryto rzeczne, a zapewne też z chęci oszczędności miejsca zajmowanego przez istotne dla miasta i najstarsze w swym rodowodzie Przedmieście Portowe, którego charakter związany był ściśle z funkcją handlową. Znajdowały się tu ramy sukieniczne, na których wykańczano importowane drogą wodną sukno flandryjskie, pierwsze spichlerze zbożowe, dwie łaźnie, karczma, urządzenia stosowane w obsłudze portu, prawdopodobnie także kilka obiektów mieszkalnych dla pracowników obsługi portowej [Jasiński 1999, s. 162]. Obecność portu i przeprawy nadawały przedmieściu prócz użytkowego także charakter reprezentacyjny. Nie powinien zatem dziwić fakt, że znajdujące się na nim urządzenia obronne starano się wyposażać w elementy dekoracyjne. W przypadku Baszty Gołębnik były to maswerkowe zdobienia blend.

Datowanie Baszty Gołębnik na podstawie badań architektonicznych

Sprawą najistotniejszą w przypadku Baszty Gołębnik wydaje się zrewidowanie dotychczasowej opinii na temat okresu jej powstania oraz etapów domniemanej rozbudowy. W literaturze dominuje przekonanie, że baszta ta powstała w trakcie dwóch faz budowlanych, z których pierwsza przypadła na 1. poł. XIV w. Przeprowadzone badania architektoniczne nie potwierdzają jednak tego poglądu.

Najstarszą częścią baszty, o rodowodzie XIII-wiecznym, jest bez wątpienia ściana północna do wysokości pierwszego piętra, będąca w istocie odcinkiem muru obronnego Starego Miasta (ryc. 2.1). Odkrywką wykonaną poniżej podłogi parteru ujawniła obecność fundamentu kamiennego (ryc. 2.2), wykończonego ceglana rolką, którego charakter jest tożsamy z analogicznym fundamentem muru obronnego w bezpośrednim sąsiedztwie baszty. Odkrywką punktowa muru na wysokości parteru ukazała wątek wendyjski ze stosunkowo szeroką, nietestowaną spoiną. Ściana o tym charakterze ciągnie się do połowy wysokości obecnego pierwszego piętra. Powyżej tego odcinka na wysokości ok. 150 cm występuje inny mur w wątku wendyjskim, o twardej szarej spoinie, noszącej wyraźne ślady opracowania.

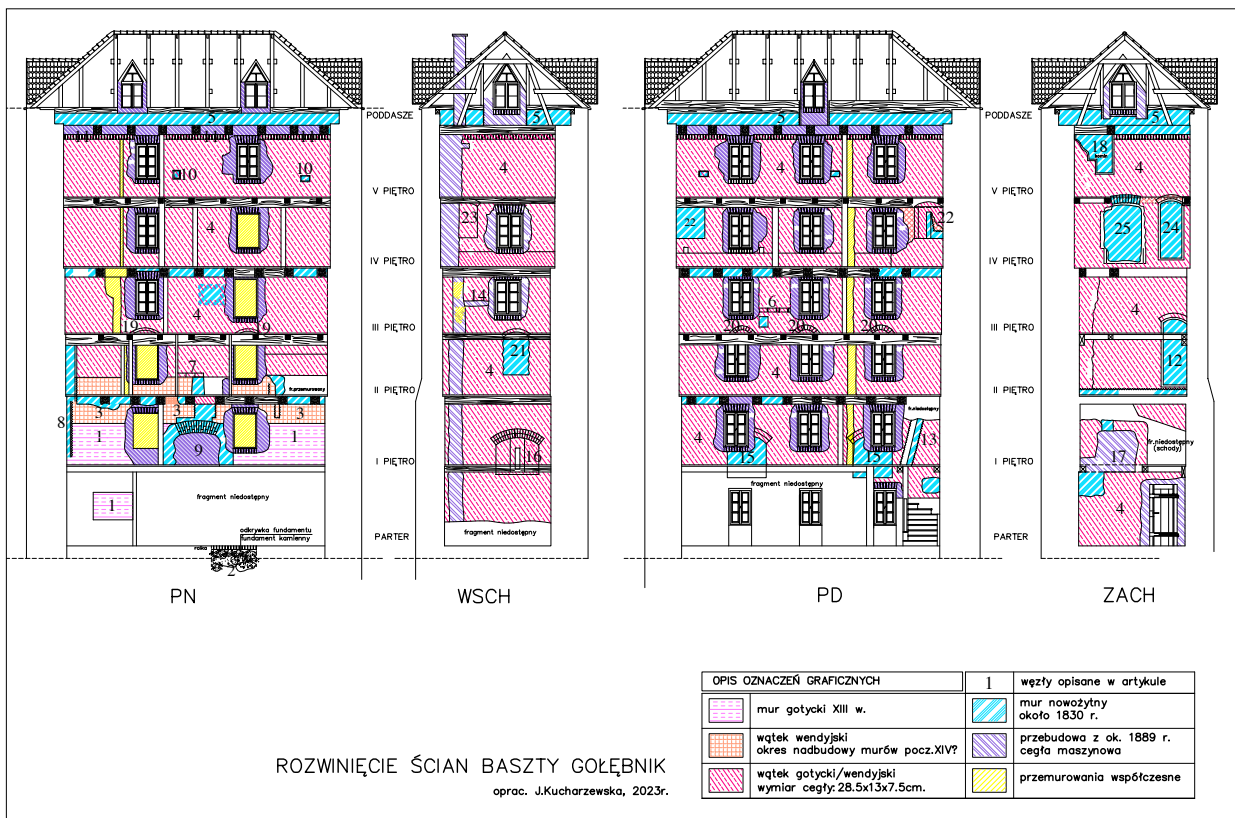
an inn, machinery used in the port, and probably also several residential buildings for port workers [Jasiński 1999, p. 162]. In addition to its utilitarian character, the presence of a port and crossings gave the suburb a formal character. Therefore, it should not be surprising that attempts were made to equip the defensive structures there with decorative elements. In the case of the Gołębnik Tower, these were tracery decorations on the blends.

Dating of the Gołębnik Tower based on the architectural investigation

The most important issue in the case of Gołębnik Tower seems to be to revise the current opinion about the period when it was constructed and the stages of its alleged expansion. The prevailing view in the literature is that this tower was built during two construction phases, the first of which took place in the early fourteenth century. However, the architectural investigation did not confirm this view.

The oldest part of the tower, dating back to the thirteenth century, is undoubtedly the northern wall up to the first floor, which is in fact a section of the defensive wall of the Old Town (Fig. 2.1). An excavation made below the ground floor revealed the presence of a stone foundation (Fig. 2.2), finished with a brick roll, which is identical to the analogous foundation of the defensive wall in the immediate vicinity of the tower. A spot excavation of the wall at the ground floor level revealed a Wendish bond with a relatively wide, untested joint. This type of wall extends to half the height of the current first floor. Above this section, at a height of approximately 150 cm, there is another wall with a Wendish bond, with a hard gray joint, bearing clear traces of work. This fragment may come from an unknown elevation of the defensive wall (Fig. 2.3). Apart from the northern wall, both described types of wall do not appear in the tower. The conclusion drawn from in situ research is that the lower part of the tower wall from the city side is in fact a section of the Vistula defensive wall from the first stage (i.e., from around the mid-thirteenth century) built in the second stage.

The northern wall above this very fragment and the three remaining peripheral walls of the tower (the entire eastern, southern and western walls) are built of bricks of the same dimensions— $28.5 \times 13 \times 7.5$ cm, ten layers of bricks – 90.5 cm—finished with a fine-grained ocher joint with a triangular profile (Fig. 2.4). This joint is absent only in the lower parts of the ground floor wall, which can be explained by the fact that they were originally located on the ground floor, below the level of the first floor. Therefore, in terms of the material used as well as the bricklaying technique, the structure is highly uniform. The case of the masonry bonds used to build perimeter walls is different. During the investigation, the presence of both Gothic and Wendish bonds was found, but their arrangement does not allow for the interpretation of

Ryc. 2. Rozwinięcie ścian Baszty Gołębnik, 2023.

Fig. 2. Extension of the walls of the Gołębnik Tower, 2023.

Fragment ten może pochodzić z bliżej nieznanego podwyższenia muru obronnego (ryc. 2.3). Poza ścianą północną oba opisane typy muru w baszcie nie występują. Wniosek, jaki nasuwa się po badaniach *in situ*, świadczy o tym, że dolna partia ściany baszty od strony miasta jest *de facto* odcinkiem wiślanego muru obronnego z pierwszego etapu (czyli z ok. połowy XIII w.) podwyższonego w drugim etapie.

Ściana północna powyżej omówionego fragmentu i trzy pozostałe ściany obwodowe baszty (cała ściana wschodnia, południowa i zachodnia) wzniesione są z cegieł o jednakowych wymiarach – 28,5 x 13 x 7,5 cm (10 warstw cegieł – 90,5 cm), wykończonych drobnziarnistą ugrową spoiną o trójkątnym profilu (ryc. 2.4). Spoina ta jest nieobecna jedynie w dolnych partiach muru parteru, co można tłumaczyć tym, że pierwotnie znajdowały się one w przyziemiu, poniżej poziomu pierwszej kondygnacji. Zatem w zakresie użytego materiału i techniki murowania obiekt wykazuje dużą jednolitość. Odmienne wygląda sprawa wątków użytych do wznoszenia ścian obwodowych. W trakcie badań stwierdzono obecność zarówno wątku gotyckiego, jak i wendyjskiego, przy czym ich układ nie pozwala na zinterpretowanie ich użycia jako czynnika wyodrębniającego fazy budowlane.

Ściany wschodnia i południowa wymurowane zostały od wewnątrz do wysokości od 45 cm do 95 cm nad poziom podłogi obecnego czwartego piętra w wątku gotyckim. Ściana zachodnia w analogicznym wątku

their use as a factor which could separate specific construction phases.

The eastern and southern walls were built from the inside to a height of 45 cm to 95 cm above the floor level of the current fourth floor using gothic bond. The western wall in a similar section reaches the end of the offset above the third floor. Above the Gothic bond, up to the header strip above the window openings on the fifth floor, there is a Wendish bond (brick dimensions 28.5 × 13 × 7.5 cm), but it is present only inside the tower. From the outside, both the strip below the first floor of the blinds and the strip and above the blinds of the second floor are built in a regular Gothic bond.

The bonds on the northern wall are arranged slightly differently. Above the level of the defensive wall, there are two sections next to each other at a height of approximately 70 cm—in the western part there were used Gothic bond, and in the eastern part—Wendish bond. Both parts of the wall are made of the same brick and identically grouted. After exceeding the height of the above-mentioned 70 cm, Wendish bond disappears in favor of the Gothic one, which continues uninterrupted to the level of the base of the third-floor window lintels, where it changes to the Wendish arrangement, to remain so until the level of the header strip located directly under the strip of the wall crown, added at the beginning of the nineteenth century (Fig. 2.5). It should be emphasized that the level at which the bonds are changed is much below the level of the bonds

sięga krawędzi odsadzki ponad trzecie piętro. Powyżej wątku gotyckiego, aż do znajdującej się ponad otworami okiennymi piątego piętra rolki, wznosi się wążek wendyjski (wymiary cegiel 28,5 x 13 x 7,5 cm), lecz jest on obecny jedynie we wnętrzu baszty. Od zewnątrz zarówno pas poniżej pierwszej kondygnacji blend, jak pas i powyżej strzałki blend drugiej kondygnacji wymurowane są w regularnym wążku gotyckim.

Nieco inaczej układają się wążki na ścianie północnej. Powyżej poziomu muru obronnego występują obok siebie na wysokości ok. 70 cm dwa wążki – w części zachodniej wążek gotycki, we wschodniej wendyjski, przy czym obydwie partie muru są wzniesione z tej samej cegły i identycznie spoinowane. Po przekroczeniu wysokości wspomnianych 70 cm wążek wendyjski zanika na rzecz gotyckiego, który ciągnie się nieprzerwanie do poziomu nasady nadproży okien trzeciego piętra, gdzie zmienia układ na wendyjski, aby pozostać takim aż do poziomu rolki znajdującej się bezpośrednio pod pasem korony muru, nadbudowanej na początku XIX w. (ryc. 2.5). Należy podkreślić, że poziom, na którym wążki ulegają zamianie, znajduje się znacznie poniżej poziomu zmiany wążku we wnętrzu baszty na ścianach wschodniej, południowej i zachodniej. Między poszczególnymi strefami występowania wążków nie natrafiono na jakiegokolwiek poziomy wyrównawcze, rolki, odsadzki itp. Jedyna rolka obecna w obiekcie znajduje się powyżej piątego piętra i jest oddzieleniem fazy średniowiecznej od XIX-wiecznej nadbudowy murów obwodowych. Istniejące na ścianach odsadzki wyznaczają poziom dawnych stropów i są niezależne od układu wążków. Natomiast na warstwy wyrównawcze w postaci blatów natrafiono jedynie we wnętrzu, pomiędzy blendami na ścianie południowej trzeciego piętra (ryc. 2.6) i ścianie północnej drugiego piętra (ryc. 2.7). Przy czym tak jak blaty na ścianie północnej mogą wyrównywać poziom nad krawędzią dawnych murów obronnych, tak blaty na ścianie południowej z pewnością funkcji takiej nie pełniły.

Reasumując: nie odnaleziono przesłanek mogących potwierdzić dwuetapowy proces wznoszenia baszty. Struktura muru sugeruje, że obiekt powstał w jednym etapie budowlanym i został posadowiony na istniejącym w tym miejscu murze obronnym. Dowodzi tego ewidentna różnica w strukturze muru z zachodnim na poziomie pierwszego piętra. W tym miejscu (ryc. 2.8) mur północny (wendyjski) został wtórnie podkuty w celu dowiązania do niego muru zachodniego w wążku gotyckim. Omówiona wyżej niekonsekwencja w zastosowaniu wążków może wynikać z faktu wznoszenia obiektu przez więcej niż jeden zespół budowlany, co z kolei mogło wynikać z pośpiechu, którym kierowali się budujący pod koniec XIV stulecia. Być może stan taki był spowodowany zagrożeniem konfliktem zbrojnym. Czas ten pokrywa się zarówno ze wzmożoną aktywnością budowlaną na terenie miasta, jak i z narastającym napięciem w relacjach Zakonu z Królestwem Polskim i jak się wydaje, uprawdopodobnia moment wzniesienia baszty.

change inside the tower on the eastern, southern and western walls. There were no leveling points, header strips, offsets, etc. between the individual zones of the bond's occurrence. The only header strip present in the building is located above the fifth floor and constitutes a separation of the medieval phase from the nineteenth-century superstructure of the perimeter walls. The offsets on the walls mark the level of the former ceilings and are independent of the layout of the bonds. Yet, leveling layers in the form of shiner courses were found only in the interior, between the blinds on the southern wall of the third floor (Fig. 2.6) and the northern wall of the second floor (Fig. 2.7). However, just as the shiner courses on the northern wall may even the level above the edge of the former defensive walls, the shiner courses on the southern wall certainly did not fulfill such a function.

To sum up, no evidence has been found that could confirm the two-stage process of building the tower. The structure of the wall suggests that the structure was built in one construction stage and was built on the existing defensive wall. This is proven by the obvious difference in the structure of the wall from the thirteenth century and the way the northern and western walls are connected at the first floor level. At this point (Fig. 2.8), the northern (Wendish) wall was secondarily forged in order to connect the western wall to it in a Gothic bond. The inconsistency in the use of bonds may result from the fact that the structure was built by more than one construction crew, which in turn could be an effect of the haste of the builders at the end of the fourteenth century. Perhaps this situation was caused by the threat of an armed conflict. This time coincides with both increased construction activity in the city and the growing tension in the Order's relations with the Kingdom of Poland, and it seems that the moment of erecting the tower is probable.

A helpful dating factor is also the discovery of rich and diverse tracery decorations in the tower blinds, located on the eastern, western and southern sides, and on the frieze separating the ground floor from the upper floors.

The shape of the tower and circulation

At the very beginning the tower had a three-story layout, preserved until the last reconstruction, dating from the first half of the nineteenth century. Individual floors were marked by the offsets which have survived to this day. The ground floor level was slightly higher than today, enabling circulation with the street through a door opening in the northern wall (Fig. 2.9). The upper level of the last floor is marked by exposed sockets of the ceiling beams (Fig. 2.10), above which, at a distance of approximately 120 cm, there is a header strip surmounting the wall top (Fig. 2.11). No traces of the top defensive story have been found. The earliest iconography, i.e., the representation of the tower in the epitaph painting of the Neissers family, made in 1594

Pomocnym czynnikiem datującym są także odkryte bogate i różnorodne dekoracje maswerkowe w blendach baszty znajdujących się od strony wschodniej, zachodniej i południowej oraz na fryzie oddzielającym parter od górnych kondygnacji.

Bryła baszty i komunikacja

Baszta od początku miała układ 3-kondygnacyjny zachowany do czasu ostatniej przebudowy, pochodzącej z 1. poł. XIX w. Poszczególne kondygnacje wyznaczały zachowane do dzisiaj odsadzki. Poziom parteru znajdował się nieco wyżej niż obecnie, umożliwiając komunikację z ulicą przez otwór drzwiowy w ścianie północnej (ryc. 2.9). Górny poziom ostatniej kondygnacji wyznaczają odkryte gniazda belek stropowych (ryc. 2.10), powyżej których w odległości ok. 120 cm znajduje się rolka wieńcząca koronę muru (ryc. 2.11). Nie odnaleziono jakichkolwiek śladów wieńczącej kondygnacji obronnej. Najwcześniejsza ikonografia, czyli przedstawienie baszty na obrazie epitafijnym rodziny Neisserów, wykonanym w 1594 r. przez Fabiana Neissera (ryc. 6), prezentuje ją z wysokim czterospadowym dachem w układzie kalenicowym z centralnie umieszczoną facjatką, dekorowaną blendami. Dach ten kryty był prawdopodobnie dachówką korytkową typu mnich-mniszka. Ceramiczne fragmenty pokrycia wykorzystano jako materiał wtórny do wypełnienia strzelnic w latach 30. XIX w.

Z przedstawienia na epitafium można także odczytać układ południowej elewacji baszty, potwierdzony badaniami *in situ*. Powyżej litej ściany parteru znajdowały się dwie kondygnacje artykułowane ostrołucznyimi blendami – po pięć na każdej kondygnacji. W trzech środkowych, dolnych blendach widoczne są szczelinowe otwory strzelnic. Górne blendy przepruto oknami. Badania w obiekcie potwierdziły, że pierwotnie były to strzelnice, które przerobiono na okna jeszcze przed końcem XVI w.⁸

Maswerki

Maswerki w blendach i na fryzie wykonano przy użyciu techniki rytowania i malowania z „wolnej ręki” w charakterystycznym układzie kolorystycznym – czarne tło, białe kontury i czerwone wypełnienia. Blendy dekorowane były maswerkami o oryginalnych i różnorodnych rozwiązaniach plastycznych. Tylko ich ogólna kompozycja się powtarza, tj. malarski podział blend na trzy lancety zwieńczone trójliściem podtrzymujące rozety, jednak wypełnienie rozet jest potraktowane oryginalnie i jednostkowo. Na pierwszym piętrze elewacji południowej w blendzie pierwszej od lewej na trzech ostrołucznych lancetach z trójliściem osadzona jest sześciolistna rozeta. W każdym z sześciu pól wpisany jest koncentryczny trójliść i dwa rybie pęcherze zbiegające się promieniście do centrum. Między sześcioma polami wpisane są trójkąty sferyczne z trójliściem. Blenda po przeciwnej stronie ma rozetę podzieloną na trzy trójkąty sferyczne wypełnione trzema lancetowatymi

Ryc. 3. Baszta Golebnik – górny fragment elewacji zachodniej, 2020.

Fig. 3. Golebnik Tower – the upper part of the western facade, 2020.

by Fabian Neisser (Fig. 6), presents it with a tall hipped roof in a ridge arrangement with a centrally placed attic, decorated with blinds. This roof was probably covered with the ridge roof tiles of the monk-nun type. They were later used as secondary material to fill the embrasures in the 1830s.

The layout of the southern facade of the tower, confirmed by *in situ* tests, can also be read from the representation on the epitaph. Above the solid wall of the ground floor, there were two floors articulated with pointed blind windows—five on each floor. In the three central, lower blinds, slotted embrasure openings are visible. The upper blinds were pierced with windows. Investigation of the structure confirmed that they were originally embrasures that were converted into windows before the end of the sixteenth century.⁸

Tracery

The tracery in the blinds and on the frieze was made using the freehand engraving and painting technique in a characteristic color scheme—with a black background, white contours and red infills. The blinds were decorated with tracery with original artistic solutions. Only their general composition is repeated, i.e., the pictorial division of the blinds into three lancets topped with a trefoil supporting rosettes. However, the filling of the rosettes is original and distinguished. On the first floor of southern facade, in the first from the left blind win-

czwórliściami. Pomiedzy trójkątami sferycznymi za-
skomponowano po dwa rybie pęcherze zwrócone głów-
kami. Górna lewa blenda ma rozetę z szeroką bordiurą
skomponowaną z czwórliści. Centralną część rozety
wypełniają cztery pary równoległych rybich pęcherzy
wirujących wokół środkowego czwórliścia. Górną pra-
wą blendę dekoruje rozeta podzielona na 11 trójkątów
sferycznych wypełnionych trójlisciami.

Na elewacji wschodniej w dolnej lewej blendzie za-
stosowano układ piramidalny złożony z 10 trójkątów
sferycznych z wpisanymi w nie trójlisciami. Na prawej
blendzie koncentrycznie ustawione rybie pęcherze z na-
łożonymi na nie trzema trójlisciami. Na górnej lewej blen-
dzie antytetyczny układ lancet – trzy promieniste zwró-
cone do siebie i trzy w przeciwnym kierunku. W każdą
z lancet wpisane dwie mniejsze trójliscie lancety i osob-
ny trójlisc między nimi. W blendzie środkowej naprze-
mienny układ rombów z czwórliściami i rybich pęcherzy
z główkami zwróconymi do centrum. W prawej górnej
blendzie dominuje rozeta z wirującymi trzema parami
rybich pęcherzy przerywanych czwórliściami.

Również na elewacji zachodniej żaden z motywów
się nie powtarza. W dolnej blendzie umieszczonej cen-
tralnie na trójliscie lancetach osadzony trójkąt sfe-
ryczny. W niego wpisanych koncentrycznie sześć ry-
bich pęcherzy z główkami skierowanymi na zewnątrz.
Między główkami lancetowate trójliscie. W górnej czę-
ści prawej blendy dominują trzy pięcioliście. W górnej
kondygnacji układ lewej i środkowej rozety kształtują
wirujące rybie pęcherze z główkami skierowanymi do
centrum – w pierwszym usytuowane wokół sześcioli-
ścia, w drugim bez zaznaczonego centrum. Prawa gór-
na blenda ukształtowana jest (w swojej górnej części)
przez zestaw sześciu lancet – trzy z nich skierowane są
do środka, trzy pozostałe na zewnątrz. W każdą z czter-
ech lancet wpisane są sześcioliść i trójlisc. W dwie po-
zostałe – lancety i trójlisc.

Bogactwo rozwiązań maswerkowych, oryginalne
i finezyjne wzory – w tym piramidalne układy rozet
z wpisanymi w nie czwórliściami oraz rotacyjne układy
rybich pęcherzy – świadczą o wprawnym warsztacie
pracującym przy dekoracji obiektu. Jednocześnie bada-
nia wykazały, że dekoracja jest spójna z podłożem, na
którym powstała, przez co zdaje się potwierdzać dato-
wanie baszty na 3. ćw. XIV w.⁹ (ryc. 3–5).

Komunikacja

Kwestia komunikacji baszty z miastem nie została jed-
noznacznie rozstrzygnięta. Sytuacja ta spowodowana
jest niemożnością usunięcia grubych cementowych
tynków z poziomu obecnego parteru metodami konser-
watorskimi. Utrudnieniem jest także oblicowanie
cegłą maszynową dolnej partii elewacji północnej po-
chodzące z przebudowy baszty z ok. 1889 r. (ryc. 7.1).
Jednak z dużym prawdopodobieństwem można założyć,
że widoczny w chwili obecnej na poziomie pierwszego
piętra zamurowany otwór drzwiowy zamknięty łukiem
odcinkowym został wprowadzony wtórnie w miejsctu

down, there is a six-leaf rosette mounted on three point-
ed lancets with a trefoil. In each of the six fields there
is a concentric trefoil and two fish bladders converging
radiantly to the center. Between the six fields there are
spherical triangles with a trefoil. The blind on the op-
posite side has a rosette divided into three spherical tri-
angles filled with three lanceolate quatrefoils. Between
the spherical triangles there are two fish bladders with
their heads facing each other. The upper left blend has a
rosette with a wide border composed of quatrefoils. The
central part of the rosette is filled with four pairs of par-
allel fish bladders vibrating around the central quatrefoil.
The upper right blind is decorated with a rosette divided
into eleven spherical triangles filled with trefoils.

On the eastern facade, in the lower left blind, a py-
ramidal arrangement was used, consisting of ten spher-
ical triangles with trefoils inscribed in them. On the
right panel there are concentrically placed fish blad-
ders with three trefoils superimposed on them. On the
upper left panel there is an opposite arrangement of
lancets—three radial ones facing each other and three
in the opposite direction. Each lancet has two smaller
trefoil lancets and a separate trefoil between them. In
the central blende there is an alternating arrangement
of rhombuses with quatrefoils and fish bladders with
heads turned to the center. The upper right blende is
dominated by a rosette with three vibrating pairs of fish
bladders interrupted by quatrefoils.

Also on the western facade, none of the motifs are
repeated. In the lower blind, centrally placed on three-
leaf lancets, there is a spherical triangle. There are six
concentric fish bladders with their heads pointing out-
wards. There are lanceolate trefoils between the heads.
The upper part of the right blind is dominated by three
cinquefoil. In the upper story, the arrangement of the
left and middle rosettes is shaped by rotating fish blad-
ders with heads pointing to the center—in the first one,
located around a six-leaf, in the second one without a
marked center. The upper right blind is shaped (in its
upper part) by a set of six lancets—three of them are
directed inwards, the remaining three are directed out-
wards. Each of the four lancets has a six-leaf and a tre-
foil inscribed in it. The other two – lancets and trefoil.

The abundance of tracery solutions, original and
sophisticated patterns—including pyramidal arrange-
ments of rosettes with quatrefoils inscribed in them
and rotational arrangements of fish bladders—testify to
a skilled workshop working on the decoration of the
object. At the same time, research has shown that the
decoration is consistent with the ground on which it
was made, which seems to confirm the dating of the
tower to the third quarter of the fourteenth century
(Fig. 3–5).⁹

Circulation

The issue of circulation between the tower and the city
has not been clearly resolved. This is caused by the ina-
bility to remove thick cement plasters from the current

Ryc. 4. Baszta Golebnik – górny fragment elewacji południowej, 2020.
Fig. 4. Golebnik Tower – the upper part of the southern facade, 2020.

pierwotnego otworu średniowiecznego (ryc. 2.9). Być może tożsamy z tym otworem łuk widoczny na elewacji północnej jest oryginalnym łukiem średniowiecznego wejścia (ryc. 7.2). Łuk i otwór od strony wewnętrznej zostały w całości przemurowane na początku XIX w., natomiast ostatecznie zamurowane w 1889 r.

Oprócz wejścia z ulicy baszta posiadała także otwór drzwiowy komunikujący ją z gankiem murów obronnych. Funkcji takiej możemy się doszukiwać w zamurowanym otworze w ścianie zachodniej drugiego piętra (ryc. 2.12), mającym dodatkowe poszerzenie w postaci wypracowanej wnęki w ścianie północnej. Po częściowym usunięciu cegieł zaślepiających otwór (pochodzących z lat 30. XIX w.) jednoznacznie wykluczono, że odgrywał on rolę strzelnicy lub okna – raczej mógł pełnić funkcję wejścia do wykuszu latrynowego. Otwór ten zasłonięto w dwóch etapach. Po wyrównaniu poziomu murów obronnych w latach 30. XIX w. zamurowano go od zewnątrz, niwelując wszelkie ślady po ewentualnej nadwieszce lub konstrukcji latryny, co jest widoczne w dolnym pasie zamurowania na fasadzie (ryc. 7.3). Natomiast w 1889 r. gruntownie przemurowano strefę otworu, uzyskując – w miejscu, gdzie był on obecny – gładkie lico (ryc. 7.4).

Komunikacja pionowa wewnątrz obiektu pozostaje nierozstrzygnięta. Powszechnie uważa się, że w średniowieczu w urządzeniach obronnych do komunikacji pionowej używano drabin, które nie pozostawiły śladów na murach obwodowych. Raczej wykluczone jest, aby między parterem a pierwszym piętrzem komunikacja mogła odbywać się po stronie zachodniej, ze względu na usytuowanie w tym miejscu urządzenia ogniowego (być może wprowadzonego w późniejszym etapie) (ryc. 2.13). Zatem prawdopodobnie komunikacja pionowa znajdowała się po wschodniej stronie baszty. Układ komunikacji powtórzono w latach 30. XIX w., kiedy to wymieniono konstrukcję stropów i wprowadzono schody. Obecność schodów po stronie wschodniej na początku XIX stulecia potwierdzają wymiany umieszczone między belkami stropowymi pochodzącymi z tego czasu. Belki wyznaczające podział

Ryc. 5. Baszta Golebnik – górny fragment elewacji wschodniej, 2020.
Fig. 5. Golebnik Tower – the upper part of the eastern facade, 2020.

ground floor using conservation methods. Another difficulty is the fact that the lower part of the northern facade was faced with machined bricks, which come from the reconstruction of the tower around 1889 (Fig. 7.1). However, it can be assumed with high probability that the bricked-up door opening currently visible on the first floor, closed with a segmental arch, was introduced in place of an original medieval opening (Fig. 2.9). Perhaps the arch visible on the northern facade, identical to this opening, is the original arch of the medieval entrance (Fig. 7.2). The arch and the opening on the inner part were completely remodeled at the beginning of the nineteenth century, and finally bricked up in 1889.

In addition to the entrance from the street, the tower also had a door opening leading to the hoarding of the defensive walls. It is probable that such a function was performed by a bricked-up opening in the western wall of the second floor (Fig. 2.12), which has an additional extension in the form of a recess in the northern wall. After partial removal of the bricks covering the opening (the 1830s), it was clearly ruled out that it played the role of a shooting gallery or a window. It is more probable that it could have served as an entrance to the latrine bay. This hole was covered in two stages. After leveling the defensive walls in the 1830s, it was bricked up from the outside, eliminating any traces of a possible overhang or latrine structure, which is visible in the lower strip of brickwork on the facade (Fig. 7.3). However, in 1889, the area of the opening was thor-

Ryc. 6. Fragment obrazu z epitafium rodziny Neisserów z 1594 r. z zaznaczoną basztą [https://toruntour.pl/5030/epitafium-neisserow-torun].
 Fig. 6. Fragment of a painting from the epitaph of the Neissers family from 1594 with a tower marked on it [https://toruntour.pl/5030/epitafium-neisserow-torun].

Ryc. 7. Widok elewacji Baszty Gołębniak, 2023.

Fig. 7. Gołębniak Tower – facade, 2023.

baszty na pięć kondygnacji (wprowadzone w 1889 r. wraz z nowymi schodami po stronie zachodniej) są pozabawione wymianów. Dodatkowo na ścianie wschodniej znaleziono co najmniej jedną poziomą bruzdę mogącą być pozostałością podestu schodów (ryc. 2.14).

Dyspozycja wnętrza baszty

Poszczególne kondygnacje baszty pierwotnie były jednoprzestrzenne. Oprócz wymienionych wyżej otworów komunikacyjnych baszta miała szereg otworów

oroughly rebuilt, resulting in a smooth face in the place where it was present (Fig. 7.4).

The mode of vertical circulation inside the structure remains unidentified. It is generally believed that in the Middle Ages, ladders were used in defensive structures for vertical circulation, which left no traces on the perimeter walls. It is unlikely that circulation between the ground floor and the first floor could take place on the western side, due to the location of a fire device in this place (perhaps introduced at a later stage) (Fig. 2.13). Therefore, vertical circulation was probably

Ryc. 8. Cegła z charakterystycznym stemplem Cegielni Królewskiej znajdującej się przy Kaszowniku w Toruniu, 2020.

Fig. 8. A brick with the characteristic stamp of the Royal Brickyard located at the Kaszownik water reservoir in Toruń, 2020.

strzelniczych, które albo w całości, albo w postaci relikwów zachowały się do dzisiaj. Na wysokości dawnego parteru – obecnie pomiędzy parterem a piętrem – znajdowały się szerokie, rozglifione strzelnice z otworem szczelinowym, zamknięte podwójnym łukiem odcinkowym. Na ścianie południowej istniały dwa takie otwory, obecnie rozebrane w znacznym stopniu na skutek wprowadzenia otworów okiennych (ryc. 2.15), na ścianie wschodniej i zachodniej zaś po jednym. Otwór w ścianie wschodniej jest zachowany w całości (ryc. 2.16 i 7.5), natomiast w ścianie zachodniej jest silnie przemurowany od wnętrza cegłą maszynową, maskującą jego krawędzie (ryc. 2.17), ale czytelny na elewacji zachodniej w formie otworu szczelinowego (ryc. 7.6). Trudno określić, czy strzelnica ta miała wymiary i kształt identyczne ze strzelnicą w ścianie wschodniej, ponieważ w jej sąsiedztwie – w narożu południowo-zachodnim – umieszczone było urządzenie ogniowe, po którego okapie zachowała się wtórnie zamurowana bruzda oraz silnie okopcone i przepalone lico muru (ryc. 2.13). Jego likwidacja wiąże się z przebudową baszty w latach 30. XIX w. (ryc. 2.18).

Kolejny poziom otworów znajdował się na kondygnacji drugiej – obecnie pomiędzy drugim a trzecim piętrem. Po otworach w ścianie północnej (ryc. 2.19) i południowej (ryc. 2.20) zachowały się jedynie pojedyncze łuki odcinkowe widoczne obecnie tuż nad poziomem podłogi trzeciego piętra. Ściana południowa miała trzy strzelnice umieszczone w środkowych blendach elewacji, które zostały całkowicie usunięte na skutek wprowadzenia w 1889 r. otworów okiennych. Otwory na ścianie północnej pełniły z pewnością funkcję okien doświetlających kondygnację. Strzelnica w ścianie wschodniej zachowała się w całości, chociaż jest zamaskowana od wnętrza przemurowaniem z lat 30. XIX w. (ryc. 2.21).

Ostatni poziom strzelnic umieszczony był na kondygnacji trzeciej (dzisiejsze czwarte piętro). W ścianie południowej blisko naroży zachowały się wtórnie za-

located on the eastern side of the tower. The circulation system was repeated in the 1830s, when the ceiling structure was replaced and stairs were introduced. The presence of stairs on the eastern side at the beginning of the nineteenth century is confirmed by replacements placed between the ceiling beams from that time. The beams marking the division of the tower into five stories (introduced in 1889 along with the new stairs on the western side) have no trimmer joists. Additionally, at least one horizontal furrow was found on the eastern wall, which could be the remains of a stair landing (Fig. 2.14).

The arrangement of the interior of the tower

The individual floors of the tower were originally single-space. In addition to the above-mentioned circulation openings, the tower had a number of loop-holes, which have survived either completely or as relics to this day. At the height of the former ground floor—currently between the ground floor and the first floor—there were wide, sculpted shooting holes with a slotted opening, closed with a double segmental arch. There were two such openings on the southern wall, now largely demolished due to the introduction of window openings (Fig. 2.15), and one on the eastern and western walls. The opening in the eastern wall is fully preserved (Figs. 2.16 and 7.5), while in the western wall it is heavily rebuilt from the inside with machined bricks which mask its edges (Fig. 2.17), but visible on the western facade in the form of a slit opening (Fig. 7.6). It is difficult to determine whether this embrasure had dimensions and shape identical to the one in the eastern wall, because in its vicinity—in the southwest corner—there was a firing position, the hood of which was preserved in a form of a secondary bricked-up furrow and a heavily sooty and burnt wall face (Fig. 2.13). Its liquidation is associated with the remodeling of the tower in the 1830s (Fig. 2.18).

The next level of openings was on the second floor—currently between the second and third floors. Only singular segmental arches have survived from the openings in the northern wall (Fig. 2.19) and southern wall (Fig. 2.20), which are now visible just above the floor level of the third floor. The southern wall had three loop-holes located in the central blind windows of the facade, which were completely removed as a result of the introduction of window openings in 1889. The openings on the northern wall certainly served as windows illuminating the first floor. The shooting range in the eastern wall has been fully preserved, although it is hidden from the inside by re-brickwork from the 1830s (Fig. 2.21).

The last level of the shooting ranges was located on the third floor (today's fourth floor). In the southern wall, near the corners, there are secondary bricked-up slit embrasures with sculpted inner edges, reaching the extreme blinds of the facade (Fig. 2.22). Similar embrasures were also located in the three cen-

murowane strzelnice szczelinowe o rozglifionych krawędziach wewnętrznych, trafiające w skrajne blendy elewacji (ryc. 2.22). Analogiczne strzelnice znajdowały się także w trzech środkowych blendach, jednak nie pozostał po nich żaden ślad z powodu wprowadzenia wzmiankowanych okien w 1889 r. W ścianach zachodniej i wschodniej tuż przy narożach ze ścianą północną również odkryto otwory strzelnicze. Otwór w ścianie wschodniej był strzelnicą szczelinową (ryc. 2.23), został wtórnie zaadaptowany jako część wprowadzonego w 1889 r. przewodu kominowego. Otwór strzelniczy w ścianie zachodniej był zamknięty łukiem odcinkowym i mógł pełnić funkcję strzelnicy dla hakownic (ryc. 2.24).

Obok otworu okiennego w ścianie zachodniej widoczne są relikty wnęki o sfazowanych krawędziach. Niestety wnęka ta została silnie przemurowana w latach 30. XIX w. Oryginalnym elementem są jedynie fazy zachowane na wysokości 50 cm ponad odsadzką (ryc. 2.25). Wypełnienie wnęki, łącznie z wieńczącym je odcinkowym łukiem, pochodzi z okresu XIX-wiecznej przebudowy. Funkcja i forma wnęki oryginalnej pozostają nieznane.

Baszta od czasów pruskich do współczesności

W latach 1823–1835 władze pruskie przystąpiły do prac modernizacyjnych przy średniowiecznych umocnieniach [Stankiewicz 1973, s. 91–92]. Prace przy murze południowym rozpoczęto wyburzeniem części baszty, po których do dziś pozostały wysokie szkarpy, oraz obniżeniem i wyrównaniem korony murów obronnych. W trakcie przeprowadzania badań w baszcie także natrafiono na przemurowania z tego czasu wykonane przy użyciu cegły z charakterystycznym stemplem Cegielni Królewskiej (ryc. 8). Prosta forma stempla z koroną datuje cegłę na okres między 1818 r. a latami 30. XIX w., kiedy była produkowana w cegielni znajdującej się obok zbiornika wodnego zw. Kaszownikiem [Stankiewicz 1973, przyp. 51, s. 50]. Podczas badań na poziomie poddasza odkryto odeskowanie zakotwione w nadmurowanej koronie ścian obwodowych, mogące świadczyć o wprowadzeniu do obiektu w latach 30. XIX w. stropu bomboodpornego¹⁰ (ryc. 2.5).

Pierwsza fotografia przedstawiająca basztę pochodzi z 1861 r. (ryc. 9). Baszta jest na niej pokazana jako część panoramy Torunia i różni się w kilku szczegółach od stanu uwiecznionego na epitafium Neisserów – np. brakuje otworów okiennych w skrajnych blendach drugiej kondygnacji, dach jest niższy i spłaszczony bez czołowej facjatyki. Taki stan potwierdza także szkic barwny Oscara Kautscha z 1870 r. [Muzeum Okręgowe w Toruniu]. Utrwalone w ikonografii i opisane wyżej zmiany zaszły w 1. poł. XIX w.

Dalsze przekształcenia baszty miały miejsce pod koniec XIX w. W czasie ostatnich prac konserwatorskich na jednej z tarcz herbowych umieszczonych na elewacji zachodniej odkryto zatartą datę 1889, z którą należy łączyć tę przebudowę [Dokumentacja prac kon-

tral blind windows, but no trace of them remained due to the introduction of the mentioned windows in 1889. In the western and eastern walls, right at the corners with the northern wall, embrasure holes were also discovered. The opening in the eastern wall was a slit shooting hole (Fig. 2.23) and was later adapted as part of the chimney flue introduced in 1889. The loophole in the western wall was closed with a segmental arch and could have served as a shooting range for hook guns (Fig. 2.24).

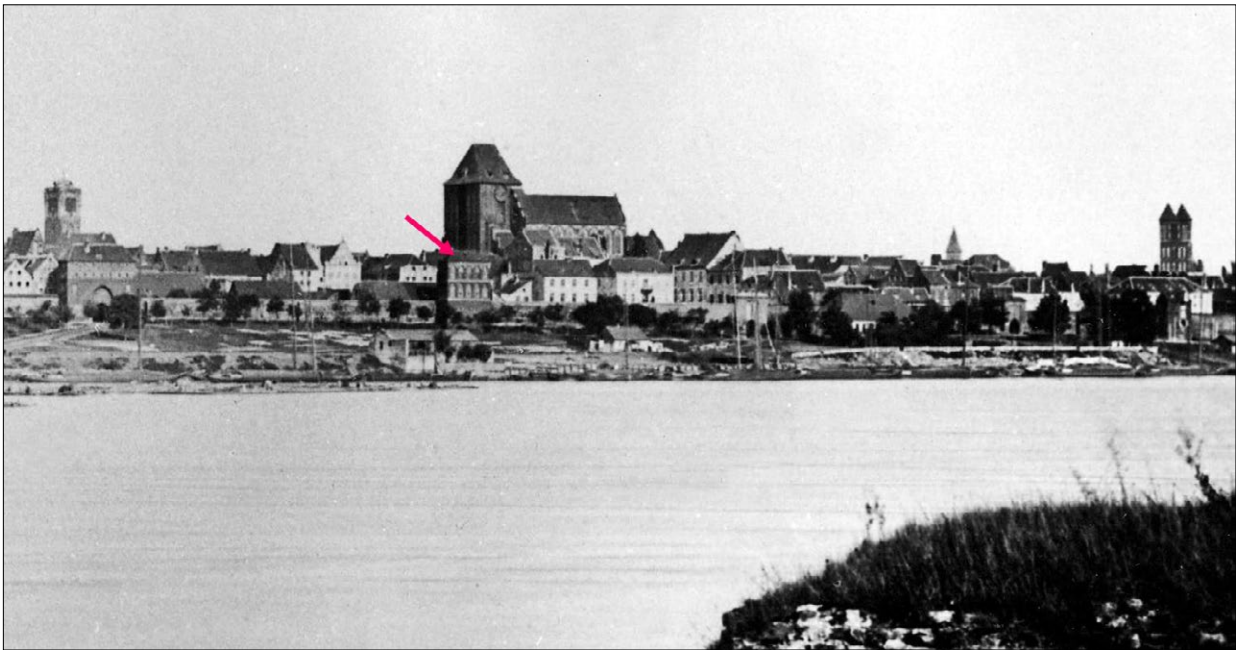
Next to the window opening in the western wall, certain relics of a recess with chamfered edges are visible. Unfortunately, this niche was heavily rebuilt in the 1830s. The only original element are the phases preserved at a height of 50 cm above the offset (Fig. 2.25). The filling of the niche, including the segmental arch crowning it, dates back to the nineteenth-century reconstruction. The function and form of the original recess remain unknown.

The tower from Prussian times to the present day

In the years 1823–1835, the Prussian authorities began modernization works on the medieval fortifications [Stankiewicz 1973, pp. 91–92]. Work on the southern wall began with the demolition of some of the towers, which still have high buttresses, and the lowering and leveling of the crown of the defensive walls. During the research in the tower, remoldings from that time were also found, made using bricks with the characteristic stamp of the Royal Brickyard (Fig. 8). The simple form of the stamp with a crown dates the brick to the period between 1818 and the 1830s, when it was produced in a brickyard located next to a water reservoir called Kaszownik [Stankiewicz 1973, note 51, p. 50]. During the investigation conducted at the attic level, there was discovered decking anchored in the overbuilt crown of the perimeter walls, which may indicate that a bomb-proof ceiling was introduced into the building in the 1830s (Fig. 2.5).¹⁰

The first photograph to show the tower comes from 1861 (Fig. 9). The tower is shown as part of the panorama of Toruń and differs in several details from the state presented in the Neissers' epitaph, e.g., there are no window openings in the extreme blends of the second floor, the roof is lower and flattened without a front porch. This state is also confirmed by a color sketch by Oscar Kautsch from 1870 [District Museum in Toruń]. The changes visible in the iconography and described above took place in the first half of the nineteenth century.

Further transformations of the tower took place at the end of the nineteenth century. During the last conservation works, a blurred date of 1889 was discovered on one of the coats of arms placed on the western facade, which should be associated with this reconstruction [Dokumentacja prac konserwatorskich 2003]. Despite losing its military importance, the tower re-

Ryc. 9. Fragment najstarszej fotograficznej panoramy Torunia z zaznaczoną Basztą Gołębniak, reprodukcja fotografii Flottwela z 1861 r. [Toruń. *Miasto i ludzie* 1998, s. 17].

*Fig. 9. Fragment of the oldest panorama of Toruń, with the Gołębniak Tower marked, reproduction of a photo by Flottwel from 1861 [Toruń, *Miasto i ludzie* 1998, p. 17].*

serwatorskich 2003]. Pomimo utraty znaczenia militarnej baszta pozostała własnością garnizonu pruskiego, służąc mu odtąd jako gołębniak dla gołębi pocztowych¹¹.

W ramach przebudowy wprowadzono dwie dodatkowe kondygnacje – czyli nowe stropy pomiędzy istniejącymi kondygnacjami – zwiększając ich liczbę z trzech do pięciu i komunikując je poprzez nową klatkę schodową umieszczoną po stronie zachodniej. Usunięto dotychczasowe strzelnice i niewielkie okna na górnej kondygnacji, wprowadzając nowe prostokątne otwory okienne. Wiązało się to z usunięciem trzech środkowych średniowiecznych blend, rytmicznie dzielących elewacje. Przeobrażono dach baszty, wprowadzając nowe, nieco mniejsze od pierwotnych facjatyki. Być może posiłkowano się w tym przypadku rekonstrukcją wykonaną przez Otto Steinbrechta (ryc. 10A). Dotychczasowe wejście od strony ul. Bankowej zlikwidowano, wprowadzając nowe w elewacji zachodniej (ryc. 7.7). W 1925 r. międzyministerialna komisja przekazała basztę – na zasadzie zamiany części terenów i obiektów wojskowych – miastu. Wkrótce potem kondygnacje baszty zaadaptowano na mieszkania czynszowe, stawiając lekkie ścianki działowe wydzielające kuchnię oraz izbę mieszkalną (ryc. 10B). W styczniu 2011 r. zakończyły się prace remontowo-konserwatorskie zmierzające do przystosowania obiektu do funkcji administracyjnych Urzędu Miasta.

Podsumowanie

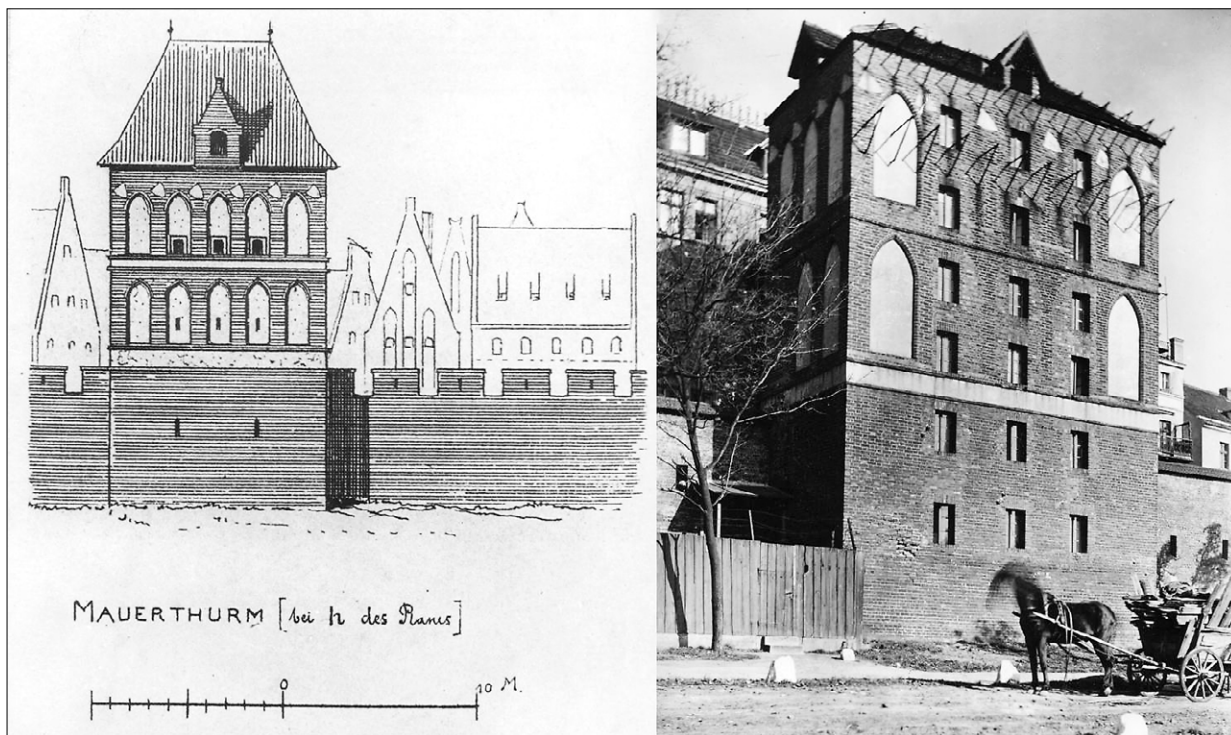
W ogólnej literaturze dotyczącej średniowiecznych obwarowań funkcjonowały tezy o dwóch dość późnych etapach wznoszenia Baszty Gołębniak. Dopiero badania

utrzymała Pruski garnizon i służyła jako gołębniak dla gołębi pocztowych¹¹.

W procesie rekonstrukcji, dwie dodatkowe kondygnacje – czyli nowe stropy pomiędzy istniejącymi kondygnacjami – zwiększając ich liczbę z trzech do pięciu i komunikując je poprzez nową klatkę schodową umieszczoną po stronie zachodniej. Usunięto dotychczasowe strzelnice i niewielkie okna na górnej kondygnacji, wprowadzając nowe prostokątne otwory okienne. Wiązało się to z usunięciem trzech środkowych średniowiecznych blend, rytmicznie dzielących elewacje. Przeobrażono dach baszty, wprowadzając nowe, nieco mniejsze od pierwotnych facjatyki. Być może posiłkowano się w tym przypadku rekonstrukcją wykonaną przez Otto Steinbrechta (ryc. 10A). Dotychczasowe wejście od strony ul. Bankowej zlikwidowano, wprowadzając nowe w elewacji zachodniej (ryc. 7.7). W 1925 r. międzyministerialna komisja przekazała basztę – na zasadzie zamiany części terenów i obiektów wojskowych – miastu. Wkrótce potem kondygnacje baszty zaadaptowano na mieszkania czynszowe, stawiając lekkie ścianki działowe wydzielające kuchnię oraz izbę mieszkalną (ryc. 10B). W styczniu 2011 r. zakończyły się prace remontowo-konserwatorskie zmierzające do przystosowania obiektu do funkcji administracyjnych Urzędu Miasta.

Conclusions

In the general literature on medieval fortifications, there were hypotheses about two quite late stages of construction of the Gołębniak Tower. Only an architectural investigation conducted in 2007 allowed for more

Ryc. 10. A – baszta według rekonstrukcji Otto Steinbrechta z 1885 r., B – zdjęcie baszty z okresu 20-lecia międzywojennego po przekształceniu wnętrza na mieszkania [Steinbrecht 1885; Instytut Sztuki PAN, sygn. 2634].

Fig. 10. A – the tower according to Otto Steinbrecht's reconstruction from 1885, B – photo of the tower from the interwar period after the interior was converted into apartments [Steinbrecht 1885; Institute of Art, Polish Academy of Sciences, sign. 2634].

architektoniczne przeprowadzone w 2007 r. pozwoliły na bardziej konkretne ustalenia, a bieżący artykuł jest podsumowaniem tych badań. Najstarszym, XIII-wiecznym fragmentem baszty jest ściana północna do wysokości pierwszego piętra, będąca *de facto* odcinkiem muru obronnego Starego Miasta, podwyższonego o ok. 150 cm w późniejszym, nieustalonym czasie. Baszta została dostawiona do owego muru, a właściwie do niego wtórnie dowiązana w dolnym odcinku. Powstawała od razu jako czterościenne, w jednym etapie (w 4. ćw. XIV w.), choć zapewne przy współudziale kilku ekip budowlanych. Charakteryzowała ją masywna, mocno wyniesiona w górę struktura, z szeroką ścianą czołową i tej samej szerokości ścianą tylną (od strony miasta) posadowioną na wcześniejszym murze obronnym. Wypożyczono ją w strzelnice, a te, które się zachowały – mimo późniejszych przekształceń – zostały uczynione we wnętrzu w czasie ostatnich prac remontowo-konserwatorskich. Trzy ściany od strony przedmurza dekorowane były ostrołucznymi wnękami, których pola wypełniała finezyjna dekoracja maswerkowa rytowana i malowana w charakterystycznych trzech kolorach – z czarnym tłem, białym konturem i czerwonym wypełnieniem. Forma maswerkowych zdobień odkrytych w blendach Baszty Gołębnik wskazuje – na podstawie miejscowych analogii – że powstały one w 4. ćw. XIV w., a zatem w okresie, kiedy miasto konsumowało efekty znacznego rozwoju gospodarczego, odzwierciedlającego się także we wzroście aktywności budowlanej i niepozostającego bez wpływu na wizerunek budynków publicznych wznoszonych lub przebudowywanych w tym czasie.

specific findings, and this paper is a summary of this investigation. The oldest, thirteenth-century fragment of the tower is the northern wall up to the height of the first floor, which is in fact a section of the defensive wall of the Old Town, increased by approximately 150 cm at a later, unspecified time. The tower was added to this wall, or rather secondarily attached to it in the lower section. It was built directly as a four-sided structure, in one stage (in the fourth quarter of the fourteenth century), almost certainly with the participation of several construction crews. It was characterized by a massive, highly elevated structure, with a wide front wall and a rear wall of the same width (on the city side) built on what earlier had been a defensive wall. It was equipped with shooting embrasures, and those that have survived—despite subsequent transformations—were made visible inside during recent renovation and conservation works. The three walls on the side of the bulwark were decorated with pointed recesses, the fields of which were filled with sophisticated tracery decoration, engraved and painted in characteristic three colors—with a black background, white outline and red filling. The form of tracery decorations discovered in the blind windows of the Gołębnik Tower indicates—based on local analogies—that they were created in the fourth quarter of the fourteenth century, i.e., in the period when the city was benefiting from the effects of significant economic development, also reflected in the increase in construction activity and not without impact on the image of public buildings constructed or rebuilt at that time.

Bibliografia / References

Archiwalia / Archive materials

- Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Magistratu Pruskiego za lata 1793–1919, Akta miasta Torunia, sygn. C 8333, 8334, 8336, 8339, 8340, 8343, 8349.
Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Torunia, Akta budowlane z czasów XX-lecia międzywojennego – sygn. D 2812–2814.

Teksty źródłowe i ikonografia / Source texts and iconography

- Instytut Sztuki PAN, Warszawa, sygn. 2634.
Książnica Miejska w Toruniu, Dział Zbiorów specjalnych, Grafika, Album pocztówek.
Muzeum Okręgowe w Toruniu, Album O. Kautscha, nr inwent. MT/HT/I/150.
Steinbrecht Otto, *Thorn im Mittelalter*, Berlin 1885 (litografia Baszty Gołębnik z 1885 r.).

Opracowania / Secondary sources

- Barański Marek, *Baszta Bramy Lubawskiej w Nowym Mieście Lubawskim w świetle nowych badań*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2011, nr 30.
Bobiński Stanisław, *Urbanistyka polskich miast przedlokacyjnych*, Warszawa 1975.
Borowski Grzegorz, Legendziewicz Andrzej, *Mury miejskie w Środku Śląskiej w świetle badań architektoniczno-archeologicznych*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2018, t. 61/2.
Czachorowski Antoni, *Toruń średniowieczny (do roku 1454)*, [w:] *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, red. Marian Biskup, Warszawa–Poznań–Toruń 1983.
Gąsiorowscy Maria i Eugeniusz, *Toruń*, Warszawa 1963.
Gąsiorowski Eugeniusz, *Średniowieczne obwarowania Torunia*, Toruń 2007.
Jasiński Tomasz, *Początki Torunia na tle osadnictwa średniowiecznego*, „Zapiski Historyczne” 1981, t. 46, z. 4.
Jasiński Tomasz, *Toruń XIII–XIV wieku – lokacja miast toruńskich i początki ich rozwoju (1231–1350)*, [w:] *Historia Torunia*, t. 1: *W czasach średniowiecza (do roku 1454)*, Toruń 1999.
Jasiński Tomasz, *Z zagadnień topografii społecznej średniowiecznego Torunia (część I – Stare Miasto)*, „Zapiski Historyczne” 1983, t. 48, z. 3.
Kurkowski Michał, *Ryty i malowany maswerk w dekoracjach elewacji kościoła Świętojańskiego w Toruniu*, [w:] *Opus Temporis toruńskiej katedry. Historia najnowsza. Prace Konserwatorskie i restauratorskie w latach 2000–2013*, red. Katarzyna Kluczwajd, Marek Rumiński, Toruń 2013.
Kurkowski Michał, Pilecka Elżbieta, Poksińska Maria, *Dekoracje maswerkowe szczytu prezbiterium kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 2014, t. 45.
Lasota Czesław, Legendziewicz Andrzej, *Średniowieczne fortyfikacje Namysłowa w świetle badań architektoniczno-archeologicznych*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2018, t. 61/2.

- Legendziewicz Andrzej, *Architektura bram miejskich Głogówka od XIV do XX wieku*, „Kwartalnik Opolski” 2018, nr 4.
Legendziewicz Andrzej, *Wieża bramna Zamku Górnego w Opolu*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2019, nr 60.
Mikulski Krzysztof, *Problem tzw. „wyspy toruńskiej” w świetle źródeł podatkowych z końca XIV i pieruszej połowy XV wieku*, „Zapiski Historyczne” 1996, t. 61, z. 1.
Mikulski Krzysztof, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999.
Nawrocki Zbigniew, *Układ przestrzenny trzynastowiecznego Torunia*, [w:] *Sztuka Torunia i ziemi chełmińskiej 1233–1813*, red. Józef Poklewski, Warszawa 1986.
Pilecka Elżbieta, *Kościół pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Toruniu w okresie średniowiecza jako wizualizacja świadomości społecznej*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła Świętojańskiego w Toruniu*, red. Katarzyna Kluczwajd, Michał Woźniak, Toruń 2002.
Pilecka Elżbieta, Kurkowski Michał, *„Tutaj przeszłość wrzeźbiła się w kamień” – o rytach i malowanych dekoracjach maswerkowych średniowiecznych budowli Torunia*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 2013, t. 44.
Prarat Maciej, Jesionowski Bernard, *Najstarsze dzieje budowlane Wieży Kleszej na Zamku Wysokim w Malborku oraz prowadzone tam prace konserwatorskie w XIX w. w świetle wyników badań architektonicznych (cz. 1)*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018a, nr 54.
Prarat Maciej, Jesionowski Bernard, *Najstarsze dzieje budowlane Wieży Kleszej na Zamku Wysokim w Malborku oraz prowadzone tam prace konserwatorskie w XIX w. w świetle wyników badań architektonicznych (cz. 2)*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2018b, nr 55.
Prarat Maciej, Schaaf Ulrich, *Wieża Ratusza Staromiejskiego w Toruniu. Historia budowlana od XIII do XXI wieku w świetle badań architektonicznych*, Toruń 2022.
Stankiewicz Jerzy, *Twierdza Toruń cz. 1*, „Zapiski Historyczne” 1972, t. 37, z. 4.
Stankiewicz Jerzy, *Twierdza Toruń cz. 2*, „Zapiski Historyczne” 1973, t. 38, z. 1.
Tandecki Janusz, *Wstęp*, [w:] *Atlas historycznych miast polskich*, t. 1: *Prusy Królewskie i Warmia*, z. 2: *Toruń*, oprac. Janusz Tandecki, Zenon Kozieł, Toruń 1995.
Tomczak Edward, *Twierdza Toruń w średniowieczu*, „Rocznik Toruński” 1971, t. 5.
Toruń. Miasto i ludzie na dawnej fotografii (do 1939 roku), red. Marian Arszyński, Tadeusz Zakrzewski, Toruń 1998.
Zobolewicz Jan, *Rozplanowanie Starego Miasta*, „Rocznik Toruński” 1975, t. 10.

Dokumentacje konserwatorskie / Conservation documentations

- Dokumentacja prac konserwatorskich przeprowadzonych na elewacjach Baszty Gołębnik przy ulicy

Bankowej 8 w Toruniu, wyk. firma Relief s. c., Toruń 2003, archiwum MKZ w Toruniu.
Kucharzewska Joanna, Dokumentacja konserwatorska powykonawcza – Baszta Gołębnik w Toruniu, Toruń 2011, archiwum MKZ w Toruniu.
Kucharzewska Joanna, Dąbrowski Piotr, Dokumentacja konserwatorska: Rozwarstwienia chronologiczne

ne murów Baszty „Gołębnik” w Toruniu, Toruń 2007, archiwum MKZ w Toruniu.

Źródła elektroniczne / Electronic sources
<https://toruntour.pl/5030/epitafium-neisserow-torun>
(dostęp: 30 VI 2023).

- ¹ Jest to najwyższa baszta Torunia. Wymiary: 11,28 x 5,60 m, wys. ok. 19,50 m.
- ² W ostatnich latach wiedza o średniowiecznych murach, bramach i basztach znacząco się poszerza; zob. [Barański 2011; Legendziewicz 2018; Borowski, Legendziewicz 2018; Legendziewicz 2019; Prarat, Jesionowski 2018a; Prarat, Jesionowski 2018b].
- ³ W grudniu 1233 r. osada w Starym Toruniu (ok. 10 km na zachód od obecnego Torunia) otrzymała dokument lokacyjny na prawie magdeburskim, wydany przez wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Hermana von Salzę i jego namiestnika w Prusach mistrza krajowego Hermana Balka. Było to usankcjonowanie istniejącej od 1231 r. osady kupieckiej w pobliżu funkcjonującej przeprawy przez Wisłę. Nie wydaje się, aby osada w Starym Toruniu miała zabudowę murowaną. Już w 1236 r. dokonano jej translokacji w górę Wisły, w obecną miejscę – zob. [Jasiński 1981, s. 30–31; Czachorowski 1983, s. 35].
- ⁴ Po 1252 r. wytyczono Rynek Staromiejski, w 1259 uzyskano zgodę na budowę domu handlowego.
- ⁵ Eugeniusz Gąsiorowski wykazuje, że w źródłach znajdują się rozbieżne informacje na temat liczby baszt: według prospektu Hoffmanna (1631) i Meriana (1652) Stare Miasto miało 30 baszt, a Nowe Miasto 17; według planu sztokholmskiego z 1631 – Stare Miasto 33, Nowe 18; według

- J.F. Steinera – odpowiednio 27 i 18; według K.G. Prätoriausa – 33 i 15; zob. [Gąsiorowski 2007, s. 19].
- ⁶ Kolejny etap rozbudowy nastąpił w 1. poł. XV w., kiedy to dwie bramy zostały wyposażone w barbakany – Starotoruńska w 1429 r., a Chełmińska w 1449 r.; zob. [Tandecki 1995, s. 6].
- ⁷ Podobnie rozwiązane były północne odcinki muru w Namysłowie – zob. [Lasota, Legendziewicz 2018, s. 167–187].
- ⁸ W blendach nie uczyniono otworów strzelnic, gdyż konserwację dekoracji maswerkowych wykonywano przed badaniami architektonicznymi we wnętrzu – zob. [Dokumentacja prac konserwatorskich 2003].
- ⁹ Piramidalne układy rozet z wpisanymi w nie czwórami użyte były chociażby w blendzie zakrystii kościoła Świętojańskiego w Toruniu, datowanej na lata 60.–70. XIV w., i w innych budowlach Torunia – zob. [Pilecka 2002, s. 169; Kurkowski 2013, s. 206; Pilecka, Kurkowski 2013, s. 16, 29; Kurkowski et al. 2014, s. 50–51].
- ¹⁰ Takie rozwiązanie znane było chociażby ze znajdujących się nieopodal Koszar Raclawickich, wybudowanych w latach 1819–1822 w miejscu wyburzonego w 1656 r. klasztoru benedyktynek. Strop przeciwbombowy wypełniony piaskiem zastosowano między drugim a trzecim piętrem.
- ¹¹ Stalowe kątowniki podtrzymujące drewniane platformy zamontowano na dwóch ostatnich kondygnacjach elewacji południowej i nieco niżej na elewacji wschodniej.

Streszczenie

Średniowieczna baszta, która nazwę „Gołębnik” zyskała dopiero w XIX w., nie była przedmiotem osobnych opracowań naukowych. W wyniku badań architektonicznych ustalono, że jej najstarszym fragmentem (z XIII w.) jest ściana północna do wysokości pierwszego piętra, będąca odcinkiem muru obronnego Starego Miasta. Baszta powstała w jednym etapie (w 4. ćw. XIV w.), choć zapewne przy udziale kilku ekip budowlanych. Wyposażono ją w strzelnice, a te, które się zachowały, zostały uczynione we wnętrzu (w 2011 r.). Trzy ściany od strony przedmurza dekorowane były ostrołucznymi wnękami, których pola wypełniała dekoracja maswerkowa rytowana i malowana. Forma maswerkowych zdobień odkrytych w blendach wskazuje – na podstawie miejscowych analogii – że one także powstały w 4. ćw. XIV w., czyli w okresie, kiedy miasto konsumowało efekty rozwoju gospodarczego, odzwierciedlającego się także we wzroście aktywności budowlanej.

Abstract

The medieval tower, which was named Gołębnik (Eng. dovecote) only in the nineteenth century, has not been the subject of dedicated academic studies. As a result of an architectural investigation, it was concluded that the oldest fragment of the tower (from the thirteenth century) is the northern wall up to the height of the first floor, which is also a section of the defensive wall of the Old Town. The tower was built in one stage (in the fourth quarter of the fourteenth century), most probably with the participation of several construction crews. It was equipped with embrasures, and those that survived were uncovered inside (in 2011). Three walls on the side of the bulwark were decorated with ogival niches, whose fields were filled with engraved and painted tracery decoration. The form of tracery decorations discovered in the blends indicates—based on local analogies—that they were also created in the fourth quarter of the fourteenth century, i.e., in the period when the city was benefiting from the effects of economic development, which was also reflected in the increase of construction activity.